

Revolutionen i Kiel 1918 och vägen till Tysklands första republik

Martin Rackwitz, *Kiel 1918. Revolution – Aufbruch zu Demokratie und Republik*, 302 s., ill., Wachholtz, Murmann Publishers, Kiel 2018.

ATT ETT NATIONELLT JUBILEUMSÅR firas stort kunde alla finländare erfaras 2017. Det var knappast möjligt att missa den stora händelsen att det självständiga Finland firade 100 år. Märket ”Finland 100” introducerades och dök upp på en rad väntade men även en del oväntade ställen i det vardagliga livet, från utställningar på museer till inhemska hushållsprodukter. Hela stadsbilden pryddes likaså av denna slogan. Ett år senare hade turen kommit till de baltiska länderna att fira händelserna för 100 år sedan, som för dessa länder ledde till en (om än kortvarig) självständighet och demokrati. Om man föreställer sig ett alternativt historieförlopp under det senaste seklet skulle möjligtvis också Tyskland ha sållat sig till denna grupp länder. Vilken händelse skulle Tyskland i så fall ha uppmärksammat? Svaret får man när man läser Martin Rackwitz bok *Kiel 1918. Revolution – Aufbruch zu Demokratie und Republik*. Redan en blick på pärmens baksida upplyser läsaren om de stora förändringar som hade sin utgångspunkt i Kiel. Med lysande röda bokstäver står de tre betydelse-

bärande orden *Kiel – Berlin – Demokratie* mitt på pärmen. Men vad var det då som skedde i Kiel i november 1918 och som skulle få så ödesdigra följder för det tyska kejsarriket och dess befolkning, och i förlängningen, som det skulle visa sig, även för hela världens historia?

Boken handlar om det så kallade arbetar- och matrosupproret, *Arbeiter- und Matrosenaufstand*, i Kiel i november 1918. Upproret inledde novemberrevolutionen i Tyskland, en revolution som störtade kejsaren och bildade den första tyska republiken, Weimarrepubliken.

Dagens Kiel är en storstad i förbundslandet Schleswig-Holstein och dess huvudstad. Beläget vid Kielfjorden och därmed vid Östersjön har staden alltid präglats av hamnen, varven och flottan. Aktörer inom dessa tre miljöer spelar också bärande roller i denna bok.

Att boken är utgiven av sällskapet för Kiels stadshistoria och publiceras i en serie om stadens historia förklarar den lokalhistoriska grundtonen. I förordet skriver sällskapets ordförande Jürgen Jensen att han hoppas att både allmänheten och historikerkåren framöver fäster större uppmärksamhet vid händelserna i Kiel. Ljuset ska riktas mot upprorets historiska dimension som utgångspunkt för novemberrevolutionen och Tysklands demokratisering. Dessa två läsargrupper nås också genom boken. Den rappa och rapporterande stilen riktar sig definitivt till en intresserad allmänhet som utan problem kan följa argumentationen. Forskarna och historikerna har emellertid inte glömts bort. Detta visar till exempel den källkritiska redogörelsen över de tillgängliga dokumenten och källorna vilken har ett stort informationsvärde. Författarens tolkningar är likaså välförankrade. Det raka språket för med sig att överdrivna retoriska utsvävningar och sirliga metaforer inte förekommer.

Bokens struktur är genomgående kronologisk. Rackwitz inleder med ett kapitel om stämningen i Tyskland under hösten 1918. Kriget var nyktert betraktat omöjligt att vinna, och detta faktum klarnade också för höga militärer. Krigströttheten och missnöjet spred sig snabbt hos den civila befolkningen och i armén. Detta till trots planerade flottans högsta befäl ett sista sjöslag mot den brittiska flottan. Detta skedde utan samråd med den nya civila regeringen som hade i uppdrag att förbereda vapenstillståndsförhandlingar med ententen. Syftet med befälhavarnas plan var att genom en avgörande drabbning förbättra Tysklands utgångsläge inför fredsförhandlingarna och att rädda flottans militära ära – eller åtminstone att besegla dess öde. Flottchefernas cyniska syn på en stundande uppgörelse och manskapets hållning var diametralt motsatta. Manskapet insåg det meningslösa i att fortsätta kriget och en massiv ordervägran sattes omedelbart i verket. Följden blev att förberedelserna inför striden avbröts och att fartygen återvände till flottbaserna i Nordsjön och Östersjön. Ett fartygsförband som kom att spela en central roll i inledningen

av upproret var det tredje fartygsförbandet, *III. Geschwader*, som den 31 oktober satte kurs från Nordsjön mot Östersjöns flottbas i Kiel. Vid denna tidpunkt närmar sig handlingsförloppet geografiskt Kiel. I Kiel, där den allmänna stämningen liknades med en kruttunna, skulle den uppriska ordervägran på de ditförflyttade fartygen, liksom en pyrande låga, sätta revolutionär fyr på en stad full med matrosar och arbetare. Rackwitz poängterar att den rent militära ordervägran snart kom att utvidgas och få en politisk dimension. Därmed blev den till en revolution.

För att framställa händelseförloppet under de mest centrala och intensiva dagarna, den 1–10 november, har Rackwitz valt att gå igenom händelserna dag för dag i ett enskilt underkapitel. I dessa dagbokslänkande underkapitel, som ytterligare framhäver bokens rapporterande form, utvecklar Rackwitz en klar och tydlig dramaturgi. Filmer och serier som bygger på historiskt stoff åtnjuter en stor popularitet just nu. När jag läser om dessa novemberdagar 1918 får jag känslan av att läsa ett sådant manus. Jag rycks definitivt med i atmosfären och fastän jag redan känner till alla fakta läser jag med spänning. Jag vill veta hur saker och ting avlöper och hur allting utvecklas, ända tills de dramatiska händelserna kulminerar.

I början av den kronologiska framställningen tas fyra centrala personer upp som kom att spela nyckelroller under arbetar- och matrosupproret. På den ena sidan, revolutionärernas sida, presenteras Karl Artelt och Lothar Popp, båda medlemmar i det socialdemokratiska utbrytarpartiet USPD (*Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*). På den andra sidan stod de militära motspelarna amiral Wilhelm Souchon, Kiels guvernör, och marinstabens chef konteramiral Hans Küsel. Den 1 november inleds den kronologiska dag-för-dag-uppdelningen. Många förband anlände till Kiel och rykten om ordervägran spreds snabbt. Enligt Rackwitz analys av det första dygnet försökte den militära ledningen få bukt med den utbredda olydnaden på två sätt. Å ena sidan skulle myteriets ledare precis som i tidigare fall under de sista krigsåren 1917 och 1918 isoleras och bestraffas. Å andra sidan skulle stämningen bland det övriga manskapet, de som inte deltog i ordervägran, lugnas genom landgång och permission. Samtidigt träffades matrosar och arbetare i fackföreningarnas hus för att rådslå om framtida aktioner och för att formulera gemensamma krav. Likadana möten hölls även de följande dagarna. Vidare beskriver Rackwitz den för den 3 november planerade demonstrationen vars främsta mål var att befria tillfångatagna matrosar. Demonstrationståget upplöstes blodigt och de dödade demonstranterna blev upprorets första dödsoffer. Den 4 november närmade sig upproret sin kulmen. Krigströtta arbetare på varven inledde en storstrejk för att markera sin solidaritet med de uppriska matrosarna. Rackwitz konstaterar att det blir nödvändigt att från och med denna strejk tala om ett matros- och arbetaruppror eftersom enbart

”matrosuppror” inte längre täcker den större omfattningen som upproret fick. Samma dag anlände dessutom de första (och samtidigt enda) undsättande soldaterna till Kiel. Det militära befälets avsikt hade varit att de ditförflyttade soldaterna skulle kväva upproret. Men redan samma kväll tvingades de numeriskt underlägsna soldaterna lämna staden igen. Samtidigt blev soldaternas lojalitet gentemot armén och kejsarriket på många håll i norra Tyskland allt oklarare och ytterligare soldater sändes aldrig till Kiel. De otaliga skiftena gjorde läget överlag instabilt och spänt.

Rackwitz lyckas på ett ingående och gripande sätt förmedla stämningen i en stad där rykten spreds vilt och där en ångest- och skräckblandad hysteri gjorde sig påmind. Revolutionärerna befarade anfall utifrån av anryckande kejsartrogna soldater samtidigt som man fruktade aktioner av förmenta konterrevolutionära officerare som befann sig i Kiel. Rackwitz talar om ett tillstånd gränsande till psykotiska inbillningar.

Den 5 november nådde upproret sin höjdpunkt. Generalstrejken fortsatte, ett soldatråd och ett arbetarråd hade bildats och dessa råd tog över ledningen i staden. Revolutionärernas krav, de *14 Kieler Punkte*, som blev en förebild för andra soldatråd över hela Tyskland, formulerades. Genom ett gemensamt beslut valde råden den socialdemokratiska politikern Gustav Noske till ordförande. Han var en central person och viktig för vår förståelse av händelserna 1918, men även av Weimarrepublikens historia. Noske skickades till Kiel av rikskanslern Max av Baden för att medla mellan de olika parterna, begränsa upproret och oroligheterna till Kiel och stabilisera förhållandena i riket. Detta visade sig vara ett hopplöst uppdrag eftersom upproret redan hade spridits till andra städer, i hög grad genom permitterade eller deserterade matrosar från Kiel. I Kiel visade det sig snabbt att de nya exekutivorganen hade olika erfarenheter av det praktiska politiska arbetet. Arbetarrådet var politiskt erfaret, medan soldatrådet saknade denna erfarenhet och generellt en politisk plan med större framtidsvisioner. Rackwitz tolkar detta som ett tecken på spontaniteten och tillfälligheten i upproret.

Noske blev militärguvernör och i samarbete med förvaltningen och råden började läget i Kiel stabiliseras och normaliseras. Härmed hade upproret passerat sin dramatiska kulmen i Kiel. Däremot blev förhållandena i Tysklands huvudstad Berlin allt oroligare och Berlin tog över Kiels roll som revolutionens centrum. I Kiel blev effekterna delvis de omvända. Noske byggde sitt styre i staden på kontinuitet, dels för att bristen på insatt och erfaren personal var så stor, dels för att hejda ytterligare revolutionsförsök från anhängare av den politiska vänsterkanten. Därmed igångsattes ett långsamt maktskifte tillbaka från de revolutionära råden till den existerande militära och civila förvaltningen som var tydligt prussiskt och konservativt präglad. Råden innehade dock i början en kontrollfunktion.

De fortsatta ödena för arbetar- och soldatrådet i Kiel behandlar Rackwitz i de följande kapitlen. Utvecklingen gäller de resterande veckorna år 1918 och dessutom år 1919. I allmänna termer fastslår Rackwitz att de revolutionära elementen åsidosattes och försvann i båda råden medan de stabiliserande krafterna tog över den politiska makten. Soldatrådet, visar Rackwitz, försvann helt och hållet från den politiska scenen och upplöstes. Han konstaterar att i juni 1919, enbart sju månader efter upprorets början, var revolutionens framsteg på det militära fältet tillintetgjorda. Marinbasen leddes inte längre av en civilist och soldatrådet som ägde en kontrollfunktion över marinbasen upplöstes. Soldatrådet hade varit av stor betydelse eftersom det hade valts fram genom direkt demokrati och hade därmed varit förankrat med manskapet, det vill säga militärens basis. För arbetarrådet var utvecklingen inte lika mörk, men också det förlorade sin revolutionära prägel. Först avlägsnades de vänsterpolitiska USPD-medlemmarna och sedan integrerades de moderata socialdemokratiska medlemmarna mer och mer i den existerande förvaltningen så att arbetarrådet som institution blev överflödigt. Till slut närmade sig socialdemokraterna och de borgerliga partierna varandra, till och med konservativa representanter ingick, för att tillsammans bekämpa faran som man ansåg att den politiska vänsterfalangen utgjorde. Utgående från den lokalhistoriska forskning som Rackwitz bedriver kan man snabbt urskilja en mycket större bild. Man kan identifiera en militär som förblev lösrückt från det demokratiska och republikanska samhället och som inte kontrollerades av den civila staten. Dessutom saknade militären mentalitetsmässigt varje tillhörighet till den nya staten. Vidare urskiljer man i denna bild ett politiskt styre som envist håller fast vid att den politiska faran för republikens bestånd enbart kommer från vänsterhåll – två viktiga faktorer som senare skulle bidra till Weimarrepublikens problem och undergång.

I de sista kapitlen blickar Rackwitz några år framåt i historien och undersöker i vilken form revolutionens ”arv” fortlevde i det politiska livet i Weimarrepubliken, återigen med Kiel i centrum. Dessutom belyser han kort ytterligare två uppror som bröt ut under republikens första år och hur upproren påverkade Kiel. Det var de politiska ytterkanterna som inledde var sitt upprorsförsök mot den sittande regeringen och det politiska systemet samt statsskicket: Spartakusupproret i januari 1919 respektive Kappkuppen i mars 1920. Men Rackwitz inleder med en annan aspekt av det politiska livet efter revolutionen. Han presenterar resultaten av de första demokratiska och fria valen i Tyskland och hur befolkningen i Kiel röstade. Här lämnar han de övriga partierna åt sidan och fokuserar på de två socialdemokratiska partiernas valresultat. Socialdemokratiska partiet fick flest mandat medan USPD, enligt Rackwitz, var valens stora förlorare. Han konstaterar att bilden av det ”röda” Kiel bara delvis stäm-

mer. Som arbetarstad var Kiel ett socialdemokratiskt fäste. Samtidigt valde stadens befolkning en reformkurs framom en revolutionskurs. Därmed isolerades USPD. Dessutom visade valen att de borgerliga och konservativa krafterna förblev relativt opåverkade av förändringarna och att de var lika starka som före revolutionen.

Att en revolution för att skapa en rådsrepublik saknade stöd från breda befolkningsskikt blev också tydligt under yttervänsterns upprorsförsök i januari 1919. Till skillnad från andra storstäder, särskilt Berlin och Bremen, klarade sig Kiel utan stor blodsutgjutelse, och massiva strider liknande ett inbördeskrig uteblev i Kiel. Ordningen återställdes snabbt men återigen till ett högt pris, ett utökat beroende av de reaktionära frikårerna. Dessa grupper startade i sin tur ett uppror i Kiel i mars 1920 i samband med Kappkuppen (i nyare tysk forskning Kapp-Lüttwitz-kuppen) i Berlin. Kuppen var ett försök av militära ledare, frikårer och nationalkonservativa krafter att störta den demokratiska regeringen och var särskilt en reaktion på fredsavtalet i Versailles och Tysklands territoriella förluster och avmilitarisering. I Kiel tog officerare över makten medan arbetarna och civilbefolkningen svarade, precis som i hela landet, med en generalstrejk, fortfarande den största och mest omfattande strejken i Tysklands historia. I Berlin slogs kuppörsöket snabbt tillbaka men i Kiel var läget oroligt under några dagar och det var där striderna varade längst. Kuppen krävde många dödsoffer i Kiel och i andra tyska städer. Även denna gång missade regeringen chansen att demokratisera arméns strukturer. Militären förblev även i fortsättningen till stora delar antirepublikanskt inställd och den civila regeringen fick aldrig kontroll över den. Detta skulle visa sig vara ödesdigert och en övermäktig belastning för Tysklands första republik.

Rackwitz bok är en lättillgänglig skildring av händelserna i Kiel i november 1918 och tiden efter. Rackwitz koncentrerar sig på den politiska historien och Kiel visar sig vara en spännande fallstudie vars samhällsliga sammansättning var minst sagt mångfacetterad – det ”röda” Kiel å ena sidan och starka högersinnade element bestående av officerare, borgare och studerande å andra sidan. Detta understryker komplexiteten och splittringen i samhället och politiken under dessa revolutionära och föränderliga år. Därför blev också minnet av arbetar- och matrosupproret politiskt laddat och delvis politiskt missbrukat. Genom contextualiseringar kan läsarna förstå och följa med de samtida händelserna på riksplan. På den lineära vägen genom boken tangeras frågor som skulle lämpa sig för en jämförande eller fördjupad analys och det vore önskvärt att dessa forskningstrådar tas upp i fortsättningen.

Jörgen Scholz